

ВІДГУК

офіційного опонента д.е.н., професора Коваленко Юлії Михайлівни на дисертаційну роботу Бачо Роберта Йосиповича на тему: «Розвиток ринків небанківських фінансових послуг (аналітичний та інституційний аспекти)», що подана на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Аналіз результатів дисертаційної роботи Бачо Роберта Йосиповича дає змогу сформулювати наступні узагальнені висновки щодо актуальності, особливостей, логічної структури, наукової новизни, практичного значення, а також загальної оцінки дослідження, основні положення якого подані до захисту.

Актуальність теми дисертації та її зв'язок з науковою тематикою. У сучасних умовах поглиблення реформування ринків небанківських фінансових послуг (далі – НФП) розглядається як одне з пріоритетних завдань економічної політики України та інших країн світу. В умовах ринкової економіки важливими елементами фінансового ринку вважаються продукти, інститути та процеси. З часів набуття Україною незалежності пріоритетом державної політики на цьому ринку були процеси, а не продукти та інститути, до того ж, серед останніх основна увага приділялась не виробникам фінансових інструментів і послуг та їх споживачам, а інфраструктурним інститутам.

Зазначені проблеми вимагають вирішення з метою посилення ролі ринків НФП в економічних процесах України, забезпечення інших секторів економіки необхідними фінансовими ресурсами. Загалом, основними проблемами небанківських фінансових установ сьогодні є: низький рівень застосування ефективних сучасних фінансових та інформаційних технологій; неналежний рівень інформованості домогосподарств про стан і можливості ринків НФП, зокрема, специфіку функціонування фінансових установ; відсутність для деяких з них ефективної нормативно-правової бази; невідповідність інфраструктури фінансового ринку, що свого часу була зорієнтована на обслуговування приватизаційних процесів, сучасному розвитку ринків НФП тощо.

Особливого значення проблематика подальшого розвитку ринків НФП набула в Україні у зв'язку із суперечливою взаємодією нових інституцій ринкового типу зі старим неформальним інституційним середовищем, що залишилося у спадок від адміністративно-командної системи. Фактично він став заручником панівних серед реформаторів уявлень про пріоритетність макроекономічних досягнень перед інституційними реформами. Відповідно, розвиток ринків НФП повинен передбачати інституціалізацію соціальних, економічних і політичних координат, через що специфіка трансформаційних процесів детермінує необхідність адекватної методології економіко-теоретичного аналізу на основі аналітичної та інституційної парадигми.

У цьому зв'язку актуальним та своєчасним є обґрунтування та розроблення теоретико-методологічного, концептуального, аналітичного та методичного забезпечення, а також практичних рекомендацій щодо розвитку ринків НФП України в сучасних умовах інституційних змін на мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічному рівнях. Зазначене підтверджує актуальність теми дисертаційного дослідження Бачо Роберта Йосиповича, його теоретичну та практичну значущість.

Зв'язок теми дисертації з науковими програмами та пріоритетними напрямками розвитку науки. Дисертаційна робота виконувалась відповідно до плану наукових досліджень, а саме науково-дослідних тем: 1) ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – «Формування системи забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні», в межах якої виділено фактори, що впливають на розвиток небанківських фінансових установ на інституційних рівнях; 2) Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II – «Регулювання розвитку ринку небанківських фінансових послуг в Україні», в межах якої розроблено методичний підхід до оцінки ефективності регулювання ринку НФП України; 3) Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця – а) «Розвиток ринків фінансових послуг в умовах інтеграції до європейського фінансового простору», в межах якої здійснено оцінку ефективності впровадження досудового

механізму врегулювання спорів на ринках НФП з урахуванням досвіду функціонування Фінансової арбітражної комісії Угорщини; б) «Оцінка стану ринків фінансових послуг», в межах якої сформульовано та науково обґрунтовано систему показників, що сприяє оцінці ефективності регулювання на ринках НФП та здійснено формалізацію зв'язків між заходами органу державного регулювання та станом названих ринків.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки і рекомендації, що знайшли відображення у дисертації Бачо Р. Й. характеризуються високим ступенем обґрунтованості та достовірності, є достатньо аргументованими. Підтвердженням цього є структурна побудова та зміст роботи, широкий перелік використаних літературних джерел із досліджуваної проблеми. Обґрунтованість та достовірність наукових положень і результатів підтверджується використанням значного обсягу фактичного матеріалу, нормативних та інструктивних матеріалів, апробацією на науково-практичних конференціях.

Тема дисертаційної роботи розглянута та викладена всебічно і докладно. Визначена мета дисертаційного дослідження відповідає обраній темі. Слід відмітити системність підходу до вирішення поставлених завдань. Висновки являють собою логічно обґрунтований підсумок виконаної роботи, у повній мірі відображають основні положення проведеного дослідження та можливі напрями їхнього впровадження.

Наукові положення, викладені в дисертації, повною мірою досліджені, про що свідчить структурна побудова та зміст роботи, широкий перелік узагальнених, систематизованих та кваліфіковано опрацьованих автором робіт вітчизняних і закордонних вчених та фахівців у в інституційній теорії, теорії фінансів, державного регулювання економіки, регіональної економіки та системного аналізу.

Автор опрацював дані Державної служби статистики України, НБУ, Міністерства фінансів України, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг, об'єднань

професійних учасників ринків – Ліги страхових організацій України, Української федерації убезпечення, Національної асоціації кредитних спілок України, Всеукраїнської асоціації кредитних спілок, Програми «Захисту вкладів», звітні дані учасників ринків НФП, державних регуляторів ринків НФП країн ЄС, наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених, ресурси мережі Інтернет. Обробку первинної інформації здійснено з використанням програмного забезпечення Microsoft Excel, Microsoft Visio, Statistica, Statgraphics Centurion та EVIEWS.

Для вирішення поставлених задач використано такі методи пізнання економічних явищ і процесів: гносеологічного аналізу (контент-аналізу); теоретичного узагальнення, синтезу, індукції та дедукції; структурно-логічного аналізу; порівняння; множинного регресійного аналізу; статистичний метод; економіко-математичного моделювання; метод ієрархій; тест Грейнджера, моделі VAR та ЕСМ; когнітивного моделювання; кластерного аналізу; графічний метод. Логіко-структурна побудова дисертації демонструє володіння автором методологією економічного дослідження, забезпечує доступність сприйняття викладеного матеріалу.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується відповідними публікаціями у монографіях, фахових виданнях України з економіки, зарубіжних наукових виданнях, і оприлюдненням на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях. Обґрунтованість отриманих результатів дослідження підтверджується їх апробацією у наукових виданнях. Основні положення дисертаційної роботи отримали позитивну оцінку на 22 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях із широкою географією проведення, які відбулися у таких містах, як Київ, Харків, Габрово, Ужгород, Полтава, Варна, Херсон, Івано-Франківськ, Львів, Мукачево.

Висновки є логічно обґрунтованими, повністю відображають основні положення проведеного дослідження, а також можливі напрями їхнього використання у практиці – використання теоретичних висновків, методичних

підходів і практичних рекомендацій щодо вдосконалення функціонування ринків НФП України.

Основні наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, їх новизна. Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи, опублікованих наукових праць та авторефератом дисертації дозволяє стверджувати, що основні наукові положення, висновки і рекомендації, які сформульовані дисертантом, характеризуються науковою новизною і відображають особистий внесок здобувача у розвиток фундаментальних положень економічної теорії, що полягає у авторському розв'язанні актуальної наукової проблеми – обґрунтування та розроблення теоретико-методологічного, концептуального, аналітичного та методичного забезпечення, а також практичних рекомендацій щодо розвитку ринків НФП України в сучасних умовах інституційних змін на мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічному рівнях

До найбільш науково вагомих результатів, що містять наукову новизну, можна віднести такі:

– теоретично обґрунтовано концепцію сучасного розвитку ринків НФП України, що базується на принципах прозорості, єдності, функціонального призначення, стійкості, ефективності, довіри, соціальної відповідальності та комплексі аналітичних і методичних підходів до забезпечення функціонування та розвитку інституційної структури цих ринків;

– розроблено аналітичний підхід для визначення особливостей перебігу процесів розвитку ринків НФП, який передбачає кількісну оцінку ключових показників функціонування ринків НФП шляхом розділення сукупності значень на групи методом кластерного аналізу та проведення багатовимірної кластеризації об'єктів. Це дозволило виявити закономірності прогресу та регресу на ринках в умовах реалізації політики Нацкомфінпослуг щодо діяльності НФУ та захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг;

– сформовано діагностичний інструментарій оцінювання ефективності політики Нацкомфінпослуг на ринках НФП, що ґрунтується на показниках, які характеризують сталий розвиток ринків НФП і мають причинно-наслідкову залежність від інструментів Нацкомфінпослуг, та передбачає обґрунтування кількісних значень їх рівнів. Це дає можливість оцінити стан ринків НФП при реалізації політики держави щодо цих ринків;

– удосконалено понятійний апарат теорії фінансів та теорії інституціоналізму щодо уточнення поняття «ринки небанківських фінансових послуг» з урахуванням зміни інституційної структури ринків, яке відрізняється виокремленням такої специфічної ознаки, як багаторівневність інституційної структури ринків НФП, що забезпечує рух НФП від одного економічного суб'єкта до іншого;

– визначено поняття «валідація на ринках НФП» як регулярного процесу самостійного визначення фахівцями платоспроможності НФУ на основі методу внутрішніх оцінок, базованого на застосуванні кількісних та якісних показників, що дозволяють здійснювати оцінку позичальників і контрагентів, розрізняти та виділяти ризики, а також забезпечують об'єктивну та послідовну оцінку останніх у процесі функціонування НФУ;

– науковий підхід до оцінки розвитку ринків НФП шляхом розрахунку інтегрального показника, що, на відміну від існуючих, враховує кількісні показники функціонування цих ринків в умовах державного та інституційного регулювання, а саме: кількість установ, вартість активів НФУ, кількість споживачів НФП, вартість депозитного та кредитного портфелю КС, сума зібраних премій та сплачених страхових відшкодувань СК, вартість страхових резервів страховиків, розмір сукупного та резервного капіталу КС, а також загальна вартість статутного капіталу СК, що дозволяє порівнювати результативність діяльності професійних учасників залежно від способів їх регулювання;

– удосконалено методичний підхід до оцінювання інституційної забезпеченості регіонів України НФП, який, на відміну від існуючих, передбачає побудову матриці позиціонування регіонів за ступенем забезпеченості фінансовими послугами й обґрунтування кількісних значень їх рівнів (перенасичення, достатнього, низького та критичного), що дозволило сформулювати карту інституційної забезпеченості регіонів України НФП, яка є основою формування пріоритетних напрямів залучення та розподілу фінансових ресурсів на мезоінституційному рівні;

– дістали подальшого розвитку напрями посилення системи інституційного регулювання на ринках НФП України, особливістю яких є імплементація європейської практики функціонування Фінансової арбітражної комісії як альтернативного та ефективного механізму досудового врегулювання спорів, що виникають між споживачами та надавачами НФП;

– дістав подальшого розвитку науковий підхід до вибору оптимальної моделі інституційного регулювання на вітчизняних ринках НФП на основі побудови системи оцінювання рівня ефективності функціонування моделей регулювання ринків НФП країн ЄС та України з використанням якісних та кількісних параметрів, що дозволило розподілити країни ЄС за рівнем ефективності зазначених моделей.

Повнота викладу основних результатів дисертації, висновків і пропозицій в опублікованих працях здобувача. Ознайомлення з матеріалами дослідження та авторефератом Бачо Р. Й. свідчить про відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації. Наукова робота характеризується як наявністю теоретико-методологічних, так і практичних аспектів. В авторефераті у повному обсязі розкрито всі основні наукові результати, сформульовано узагальнюючі висновки, визначено ступінь новизни отриманих розробок. Дисертаційна робота та автореферат відповідають встановленим вимогам, що висуваються до докторських дисертацій. Опубліковані за темою дисертації наукові праці достатньо повно відображають одержані результати. Кількість, обсяг і зміст друкованих праць відповідають

вимогам Міністерства освіти і науки України. Основні наукові положення, висновки і результати дисертаційної роботи опубліковано у 71 науковій праці, з яких: 1 одноосібна монографія, розділи у 4 колективних монографіях, 18 статей у наукових фахових виданнях України, 26 статей у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз (зокрема 4 – у виданнях, що включені до наукометричних баз Scopus та Web of Science), 22 тез матеріалів конференцій.

Список зазначених праць повністю наведено в дисертації. Публікації відповідають вимогам до опублікування результатів дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук. Вони містять результати теоретичних досліджень та науково-практичних розробок автора, не містять повторень. Список основних праць наведено в авторефераті та в дисертації, причому для публікацій, виконаних у співавторстві, особистий внесок здобувача конкретно відображено. Хронологія публікацій Бачо Р. Й. відноситься до періоду 2010–2017 рр., що свідчить про еволюційність отримання здобувачем наукових результатів досліджень.

У цілому дисертаційна робота відзначається логічністю побудови, завершеністю, обґрунтованістю наукових положень та висновків, сучасним науковим стилем подачі матеріалу.

Автореферат оформлений згідно чинних вимог, у стислій формі передає основні положення дисертаційної роботи, не містить інформації, що не наведена у роботі.

Наукове та практичне значення результатів дисертаційного дослідження. Наукова значущість отриманих результатів обумовлена можливістю широкого застосування розроблених в дисертації теоретико-методологічних підходів як у проведенні подальших досліджень, так і у практичній діяльності. Результати дисертаційної роботи спрямовані на вирішення важливої науково-практичної проблеми, що полягає в обґрунтуванні та розробленні теоретико-методологічного, концептуального, аналітичного та методичного забезпечення, а також практичних рекомендацій щодо розвитку

ринків НПФ України в сучасних умовах інституційних змін на мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічному рівнях. Практичне значення наукових результатів, одержаних в дисертаційній роботі, визначається конкретною спрямованістю висновків, рекомендацій та пропозицій автора. Розроблені автором методологічні положення можуть бути використані у практиці функціонування небанківських фінансових установ, державних регуляторів ринків НПФ, саморегульвних організацій та об'єднань професійних учасників ринків тощо.

Окремі отримані автором результати є новими у сфері пізнання економічних процесів та явищ у сфері ринків НПФ, функціонування небанківських фінансових установ і становлять певний внесок у розвиток сучасної економічної, зокрема інституційної, та фінансової теорії.

Результати дисертаційної роботи знайшли своє практичне застосування в діяльності: Нацкомфінпослуг – при підготовці проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення захисту прав споживачів фінансових послуг» до другого читання в частині створення Фінансової арбітражної комісії; ТДВ СТДВ «Глобус» – при впровадженні у процес організації діяльності СК валідації як процесу комплексної оцінки платоспроможності СК на основі методу внутрішніх оцінок ризиків; кредитної спілки «Йван» – при розробленні пріоритетних напрямів розвитку кредитної спілки в частині обґрунтування необхідності участі небанківських кредитних установ кооперативного типу у СРО; Громадської ради при Закарпатській обласній державній адміністрації – при розробленні методичних підходів та проведенні розрахунків щодо оцінки рівня забезпеченості регіонів України послугами НФУ; Регіонального відділення Українського союзу промисловців та підприємців у Закарпатській області – при розробленні рекомендацій щодо залучення НПФ до фінансування об'єктів соціальної інфраструктури в Україні; Громадської організації «Спілка підприємців Закарпаття» – при розробці ініціатив щодо розвитку малого та середнього бізнесу у Закарпатській області в частині визначення ролі КС і СК у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону; Департаменту

економічного розвитку і торгівлі Закарпатської облдержадміністрації – при розробленні Програм соціально-економічного розвитку Закарпатської області на 2017 рік та розвитку малого і середнього підприємництва в області на 2017-2018 рр. у частині оцінки інституційної забезпеченості регіонів України НФП; Інституту національних стратегічних досліджень Угорщини – при розробленні Концепції розвитку Притисянського району Закарпаття щодо впровадження механізму сприяння доступу малих, середніх та мікропідприємств до іноземних джерел фінансування через діяльність кредитних спілок; Асоціації «Об'єднання фінансових установ» – для розробки ініціатив щодо перспектив розвитку ринків НФП України; Всеукраїнської асоціації кредитних спілок – використано методичні підходи та проведено розрахунки щодо оцінки рівня розвитку кредитної кооперації в розрізі суб'єктів – учасників професійних асоціацій (об'єднань); Моторного (транспортного) страхового бюро України (МТСБУ) – для обґрунтування необхідності консолідації діяльності фінансових посередників у напрямі подолання проявів асиметричності інформації на ринках НФП; Ліги страхових організацій України – для вдосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування ринку страхових послуг у частині посилення ролі фінансових посередників на ринках НФП.

Окремі теоретичні та науково-методичні положення дисертаційної роботи впроваджено в навчальний процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет» під час викладання навчальних дисциплін «Фінансовий менеджмент» та «Фінансовий ринок» та Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II при викладанні дисциплін «Фінанси» та «Ринок фінансових послуг».

6. Дискусійні положення та зауваження роботи. Поряд з позитивними досягненнями роботи є підстави вказати на ряд її певних недоліків та дискусійних положень:

1. Досліджуючи у першому розділі роботи фінансові послуги, доцільним було б звернути увагу на міжнародні стандарти, де послуги продаються покупцям (споживачам), а не надаються, з чого виходить українська практика.

Термін «виробництво» сьогодні стосується і сфери послуг, а продукція є результатом економічної діяльності та узагальнюючим терміном, що використовується як для позначення товарів, так і послуг. Щодо наведеної на рис. 1.1 (С. 49) класифікації фінансових послуг, то вона потребує врахування існуючих класифікаторів у частині таких послуг, зокрема Керівництва зі статистики міжнародної торгівлі послугами, Генеральної угоди про торгівлю послугами, Директиви 2014/65/EU «Про ринки фінансових інструментів», а також Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»;

2. Дискусійним є авторське тлумачення небанківських фінансових установ (С. 57) як сукупності суб'єктів економічних відносин, що є посередниками на ринках фінансових послуг, внесені до відповідного державного реєстру, надають фінансові послуги розрахункового, інвестиційного, депозитного, кредитного, страхового характеру, акумулюють власні та/чи залучені кошти фізичних і юридичних осіб, здійснюючи прибуткову чи неприбуткову фінансову діяльність для збереження вартості грошей у часі. На нашу думку, не варто обмежуватись наведеним переліком послуг, а до фінансової діяльності потрібно додати страхову, що відповідатиме міжнародним стандартам, а також Класифікації видів економічної діяльності в Україні (КВЕД). У класифікації небанківських установ (рис. 1.2, С. 58) доцільним було би наведення видів відповідних фінансових установ за напрямками діяльності та за КВЕД України, а також тих, що включені до реєстрів регулятора;

3. Щодо основ інституційної теорії, висвітлених у розділі 1.2, то здобутком дисертанта є апелювання до відмінностей між інститутами та інституціями, проте тут потрібно було би подати авторське розуміння цих категорій, а також їх базису (права власності та контрактні відносини). Дискусійним є наведене визначення інституційної системи як сукупності нормативно-правової бази, системи державних органів та недержавних установ і організацій, механізм їх взаємодії з іншими учасниками системи в єдиному економічному просторі (С. 72). Якщо виходити з класичного розуміння інституції, то вона включає

також і неформальні норми, а також механізми примусу до виконання формальних правил і неформальних норм. До факторів впливу на розвиток ринків НФП ми додали б базові умови розвитку економіки, зокрема інституційні, що входять до складу Індексу глобальної конкурентоспроможності;

4. У розділі 2.2 (С. 131–159) автор висвітлює інструменти та механізми впливу на розвиток ринків НФП, проте акцентує увагу на регулюванні (державному та саморегулюванні). Варто зважати на те, що на ринку НФП формами регулювання є: 1) ведення державних реєстрів фінансових установ і реєстрів осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, та ліцензування діяльності з надання фінансових послуг; 2) нормативно-правове регулювання; 3) нагляд за діяльністю учасників ринків; 4) застосування уповноваженими державними органами заходів впливу; 5) проведення інших заходів. Ці складові регулювання потребують окремого висвітлення та оцінювання;

5. У третьому розділі роботи автор детально досліджує аналітичні аспекти розвитку ринків небанківських фінансових послуг, проте обмежується часовим періодом 2004 – 2016 рр. На нашу думку, становлення та розвиток ринку НФП необхідно висвітлювати з моменту набуття Україною незалежності, що можна пояснити залежністю інституцій від шляху розвитку економічної системи, тобто траєкторії попереднього розвитку (path dependence);

6. Перспективні напрями забезпечення інституційного розвитку ринків небанківських фінансових послуг (С. 365-393) розроблено дисертантом загалом. Роботу збагатили би визначення таких напрямів для окремих ринків, оскільки кожний з них має свої специфічні особливості та проблеми на сучасному етапі економічного розвитку;

7. Розробляючи концептуальне забезпечення інституційного розвитку ринків НФП України у розділі 5 (С. 367 – 439), варто було б зосередити увагу зокрема на механізмі здійснення державного нагляду (контролю) на основі принципу оцінки ризиків та доцільності.

Вважаємо за необхідне зазначити, що запропоновані для обговорення питання і рекомендації мають локальний характер і суттєво не заперечують загальної високої оцінки дисертаційної роботи.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Дисертаційна робота Бачо Р. Й. на тему «Розвиток ринків небанківських фінансових послуг (аналітичний та інституційний аспекти)» є самостійною, завершеною науковою працею, в якій отримані нові, науково-обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливе наукове та національно-господарське завдання щодо подальшого розвитку ринків НФП України в сучасних умовах інституційних змін на мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічному рівнях.

За своїм змістом, актуальністю, новизною, важливістю одержаних автором наукових результатів, їх обґрунтованістю і достовірністю, а також практичною цінністю сформульованих положень і висновків, дисертаційна робота Бачо Роберта Йосиповича відповідає вимогам пп.9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами та доповненнями), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит.

Офіційний опонент

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансових ринків
Університету державної фіскальної
служби України

Ю. М. Коваленко

